

CHANQOVUZ MUSIQA ASBOBI VA UNING TURLARI

Niyazbaeva Aynura Jamgirbaevna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti 3-kurs studenti

Ustozi: Gulmaryam Kamalova Maksetdullaevna

Annotatsiya. Qadimda Evropa va O'rta Osiyoda musiqiy asboblarning paydo bo'lishi va hozirgi kunda yoshlarning musiqaga b'olgan qiziqishining ortishi bo'lib hisoblanadi. Yurtimizda qadim zamonlardan kelayotgan jahon va milliy musiqa asboblarni o'rganib chiqish va ularni kelajak avlodga yetkazib berishdan iborat.

Kalit so'zlar: san'at, madaniyat, tarix, musiqa asboblari turlari.

Abstract. The emergence of musical instruments in Europe and Central Asia in ancient times and the increasing interest in music among young people today. It is to study our world and national musical instruments, which have been in our country since ancient times, and to pass them on to the next generation.

Key words: art, culture, history, types of musical instruments.

Абстракт. Появление музыкальных инструментов в Европе и Средней Азии в древности и возрастающий интерес к музыке среди молодежи сегодня. В том, чтобы изучить наш мир и национальные музыкальные инструменты, которые были в нашей стране с древних времен, и передать их следующему поколению.

Ключевые слова: искусство, культура, история, виды музыкальных инструментов.

Chanqovuz – temirdan yasalgan puflab chalinadigan musiqiy asbob. Bu asbob Oltoy to'g'laridan boshlab Estoniya, Moldaviyaga qadar k'op xalqlarda mavjud. Chanqovuzni k'opincha temirchi ustalar yasagan. Miloddan avvalgi III asirlarda qadimgi nusqasi Mo'g'ulistonda Xiongnu xalqi o'rnida topilgan. Koloniya davrida XVI -XVII asirlarda Lotin va Shimoliy Amerikaning savdo markaziga kirib kelgan va tovar aylanmasida faol ishlatilgan. Chanqovuz ijrochisi asbobni lablari bilan qisib va chap q'oli bilan ushlab tishlariga yaqinlashtiradi. Til ong q'olning barmog'i bilan tebratadi va tebranish paytida u tovush chiqaradi. Asbobta o'yin taronalari ijro etiladi. U yakka ijrochi va ansambl asbobi b'olib hisoblanadi.

Chanqovuz k'op xalqlarda mavjudligi bizga ma'lum, shu jumladan bu asbob har xil xalqlarda o'ziga xos nomga ega. Masalan: Rus xalqlarida "vargan", Yakutiyada "xomus", Ukraina, Moldova va Rim xalqlarida "drumba", Hind xalqida "morchang", Turkman xalqida "gopuz" Boshqurt va Tatar xalqida "kubiz", Estoniyada "parmuppil", Slavyanlarda "vargan" nomi bilan ataladi. Chanqovuz eng qadimgi va keng tarqalgan musiqa asboblarning biri hisoblanadi. Amerikalik musiqashunos Frederik Kreyning fikriga k'ora, chanqovuz 5000 yil avval paydo b'olgan. Hozirgi vaqtda bu asbobning 162 dan ziyot turi mavjud. Chanqovuzlar tashqi k'orinishlari bilan farq qiladi. Shu jumladan ular odatta 2 katta guruhga b'olinadi. Ulardan biri mukuri turidagi qatlamli asboblarni o'z ichiga

oladi. Yana bitta guruhi aylana yoki kamonli chanqovuzlardan iborat. Har bir xalqning óziga xos asbobni yasash usullari bólgan va ular tegishli shakl va materialdan foydalangan. Ikkita umumiy bir xil chanqovuz asbobini topish mumkin emas. Lekin, tovush paydo etish prinsipi barcha turlar uchun umumiy bólib qolgan. Bundan dental va labial arfalarga bólinish paydo bólgan. Til barmoqlar yordamida tebranish harakatiga keltiriladi. Yoǵoch, suyak, hattoki qamish chanqovuzni yasash uchun material bólishi mumkin. Shunga kóra, asboblarning tovush tamonidan sezilarli darajada farq qiladi.

Metall eng qulay material bólib, u kópchilik hunarmandlar tamonidan afzal kórilgan. Metallning sifati tovushlar uyǵunligining tásirliligi va rang-barangligini kórsatadi. Evropa professional musiqasida evrey arfasi XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida ishlatilgan. Avstriyalik kompozitor Iogann Albrechtsberger 1765-yilda chanqovuz va torli kamonli asboblarning uchun 7 konsert yozgan. Kompozitor tamonidan yozilgan konsertlar yuqori muvaffaqiyatga erishgan va hozirgi kunga qadar salanib kelinmoqda.

Rus xalqida “vargan”. Qadimgi slavyan qabilalari orasida varganning birinchi topilgan qoldiqlari IX-X asrlarga toǵri keladi. Buyuk Novgorodda olib borilgan arxeologik tadqiqotlarga kóra, XI-XV asrlarda varganning 11 turining qoldiqlari qadimda rus xalqlari yashagan hududlardan topilgan. Anton Kamenskiy tamonidan taklif etilgan jadval ma'lumotlariga kóra, topilgan qazilmalar o'sha davrdagi shahar markazi bólib, unda kóplab millatlar istiqomat qilishgan, savdo-sotiq yaxshi rivojlangan, tovar va texnologiyalar almashuvi, ózaro madaniy boyitish yólga qóyilgan.

“Xomus” Yakutiya. Yaqutlar va dolganlar asosan xomusdan foydalanadi. Dolganlar uni vargan deb ataydi. Yakutiya uchun lichinka yoki suyaktan yasalgan qatlamli xomus ham bor. “Jahon xalqlari Xomus muzeyi” Yakutiya uchun joylashgan. Muzeyda xomusning paydo bo'lish tarixi, dunyoning turli davlatlaridagi evrey arfalari haqida hikoya etiladi. Xomus muzeyi 1990-yil 30-noyabrda tashkillashtirilgan. Muzey yaratuvchisi Ivan Egorovich Alekseev - filologiya fanlari doktori, M. K. Ammosova- Rossiya Tábiy fanlar akademiyasi akademigi, Yakutiya Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xizmatkori sifatida nom qozongan.

Xomus kolleksiyasi-muzey fondining asosi bo'lib xizmat qilgan. Muzeyda amerikalik professor Frederik Kreyn, Yakutiya Respublikasi xalq ustasi Gotovtsev Innokentiy Nikitich, Respublika hunarmandlari Bruntsev, Beskrovniylar óz faoliyatini yuritgan.

“Drymba” (Ukraina, Moldova, Rim). Drymba - Ukraina, Moldaviya va Ruminiya xalqlarida mashhur jaǵ arfasi bólib hisoblanadi. Achinarlisi, jaǵ arfasining aniq qaysi davrda paydo bólganligi haqidagi ma'lumotlar bizga qadar yetib kelmagan. Ğarbiy Ukrainada drymba ayol kishi tamonidan chalinadigan yagona asbob bólib hisoblangan.

Vetnamda “Dan moi”. Dan moi (Vetnamcha, “dan” — asbob, “moi” — lablar) — Vetnam xalqlari musiqasida qóllaniladigan qatlamli arfa. Dan moi sózma-sóz " labdagi torli asbob"- deb tarjima qilingan, sababi bu tishlarga emas, balki lablarga birlashtirilib chalinadigan evrey arfalaridan biri bolib hisoblanadi. Frantsiya milliy tadqiqot markazi professori Tran Quang Xai tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga kóra, dunyoda evrey arfalarining 50 ga yaqin turi bor bólib, ulardan 10 ni Vetnamda qóllanilgan. Dan moi 25 davlatlardan topilgan. Bu asboblardan eng mashhur turi standart plastinka “den mina” bólib hisoblanadi. Uning uzunligi 10 sm va og'irligi taxminan 2, 5 gramm. Dan moi ijrochilarga tarona effektlarin yaratish uchun keng imkoniyatlarni taklif etadi.

Qirǵiz xalqida “temir komuz”. Temir komuz — qirǵ'izlarning eng qadimgi asboblarning biri, evrey arfasining bir turi. Uzunligi 5-7 santimetr bólgan taqa formasida, kengligi 5-2 santimetr bo'lgan tilining uzunligi 5-7 millimetrga chózilgan metall konstruktsiya bólib hisoblanadi. Temir, mıs, bronza, kumush yoki oltin yasalgan. Taqaning órtasiga órnatilgan pólat plastinka til bólib xizmat ko'rsatgan. Ijrochi og'izning formasin ózgartirib, tovushlar uyǵunligini nafas orqali chiqaradi. Qadim zamonda qirǵiz xalqida asbob faqat erkaklar tamonidan chalingan, hozirgi kunda bólsa bu asbob xotin-qizlar tamonidan chalinib kelmoqda.

Ózbek xalqida “chanqovuz” asbobi. Chanqovuz asbobi qadimiy asboblarning biri bo'lib hisoblanadi. U ijrochining belgili balandlikdagi barqaror bitta ovoz va o'sha ovoz obertonlaridan og'iz artikulyatsiyasi yordamida maxsus ovozlar chiqariladi. Ovozning baland yoki pastligi og'iz bo'shlig'ining katta yoki kichik ochilishiga aloqador bo'lib hisoblanadi. Qadim zamonlarda o'zbek xalqida

dastlab chanqovuzlar suyakdan, keyin bo'lsa metaldan yasalgan bo'lib, asosan xotin-qizlar tomonidan chalingan. Hozir Ozbekstonda asosan, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand va Buxoro viloyatlarida metaldan yasalgan chanqovuzlar keng tarqalgan.

Qoraqalpoq xalqida chanqovuz asbobi. Chimboy tamonda istiqomat qiladigan qoraqalpoqlarda Ariwxan ismli hunarli qiz b'lgan ekan. U naqsh to'qir ekan. Bir kuni kech b'lganda naqsh to'qib, charchap, bir nimalarni hayol surib o'tirganida, picho'gi yerga tushib ketibdi. K'op yillardan buyon foydalangan p'olat picho'gining dasta(sop)si tushib qolgan. Pastka tushayotgan vaqtda ipka tegib ketib "ding"etib, yoqimli ovoz eshitiladi.

Qiz darrov picho'gini olib, qiziqib qaraydi. Qarasa pichoqning dasta tarafi ingichka va qiyiqdek yupqa ekan. Barmo'gi bilan biroz qayishtirib, o'z holiga yuborib qolsa, undan jaranglab ovoz chiqqan. Charchab o'tirgan qiz yoqimli ovoz chiqqaniga hayratlanib, har xil uslubda chalib ovora b'olib o'tiradi. Oxirida uning ostiga kalit q'oyib, labiga olib boradi, gorizontol holatta tutib, ikki tishining orasin pichoqning qirrasiga ochib, pichoqning ingichka dastasin o'g'zining ichki tomoniga qarata chertib qarasa, p'olat uchining ovozi avvalgidan yaxshiroq va ochiqroq b'ola boshlabdi. Hattoki bir tarona paydo b'lgandek b'ladi. U p'olatdagi bunday xususiyatni sezib, Chimboyning q'oli gul temirchilaridan hisoblangan Shamurat ismli ustaga olib boradi. Ariwxan borib, Shamurat ustaga b'lgan voqeani birma-bir bayon etadi.

Zehinli va qóli gúl usta masalani tushunib, qizning aytganlarini amalga oshirishga harakat qiladi. Natijada, Shamurat usta bir asbobni yasagan. Uning nomini chanqovuz deb atagan. Qizning shanqovuzining tili pichoqning dasta tarafi pichoq bólib qolgan. Sababi,u naxsh tóqib ótirganda pichoq bilan ip kesgan. Zerikkanida dam olib, pichoqning dasta tarafidagi shanqovuzni chaladigan bólgan."Bir qiz shunday qovuz yasatipti" degan xabarni shu zamondagi tóy-hashamlarda, yangi kózga tushgan qońgirotli Turımbet qizi Ziybagúl ismli xush-ovozi qiz eshitib kelib,Arıwxannig chertib ótirganiga qarab hayron bólipti. Ziybagúl Shamurat ustaga borib: - "naqsh tóquvchi qizning qovuziga óxshagan qovuz yasab ber, haqqingni beraman, lekin qovuz pichoqsiz bólsin,-deb yonida ótirib olibdi. Shamurat usta:-hozir bandman. Ertaga kel,-desa ham, Ziybagúlning ózi chanqovuzga shunday ishqiboz bólgani uchun ustaning yonidan ketmagan.

Uzun bóyli, gózal qiz ustaga yolvorib sóraydi. Shamurat usta:-Ha mayli, bir ishing tushib kelipsan, yasab beraman, lekin kórikni ózing yopasan,-dedi. -Qiz bolaning qiladigan ishi emas edi-ku,u qanday bólar ekan?-debdi Ziybagúl. Usta Shamuratning ózi ham bu ishga Ziybagúlni loyiq kórmay ótirgan edi. -Senga bu ishni qildirmas edim, kórik yopadigan shogirdimni bir joyga yuborgan edim,-deydi.Ishim tezroq bitsin,-dep Ziybagúl bunga rozi bólibdi. Nima qilsin axir, shanqovuzga ishqi ketgan. Axiyri chanqovuzni ózi aytganday qilib yasatib oldi. Chanqovuzning nomini chiqargan, uni asbob sifatida musiqiy asboblarning qatoriga qóshgan, ósha qóli gúl Arıwxan bilan Qońgirotli qiz Ziybagúl ekan. Demak, chanqovuz kópchilik xalqlarda óz nomiga ega. Chanqovuzlarning ijro etish usulida bir-biridan farqi yuqori darajada va bu asbobni ushlash (pastanovka) ham bir xil emas. Masalan:Yakutiya xalqida asbobni ushlashi boshqa xalqlar asboblariga qaraganda boshqacha yàniy ular óng qólining texnikasi kuchliligi bilan ajraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. " Xalıq danalğı". No`kis: Qaraqalpaqstan, 1988. Ayimbetov Q.
2. "Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı" Nókis."Qaraqalpaqstan" 1983. N.Japaqov, Q.Mámбетov, Q.Sultanov, A.Kárimov.
3. "Qaraqalpaqsha kórkem-óner atamalarınıń sózligi" Nókis, "Bilim",1991. Allamuratov.A, Dospanov.O, Tilewmuratov.G.